

# Orixeren mendeurrenean

KOLDO ZUAZO  
(E.H.U.)

## ABSTRACT

*This year marks the centenary of the birth of the Basque writer Nikolas Ormaetxea «Orixe» (1888-1961). Without doubt, he must count amongst the most representative figures of one of the most interesting periods of the Basque cultural scene, the years before and after the Civil War of 1936-39. The need to unify the language and establish a standard variety constituted one of the main topics of debate throughout this period, and Orixe played a fundamental and decisive part in these discussions. We attempt here to bring together the different attitudes adopted by Orixe towards this question, whilst also presenting some brief data to help reconstruct the framework within which the debate took place.*

1. Nikolas Ormaetxea «Orixe» (1888-1961) XX. mendeko eta, batez ere, gerraosteko urteetako euskal kulturgintzan aurki daitekeen pertsonaiarik aipagarrienetariko bat dugu batere zalantzarik gabe. Ez da beraz harritzekoa beraren ekarria eta eragina behin eta berriz aztertua izana, idazle bezala dela, itzultzaile bezala dela edota euskal kulturgintzarekin loturarik izan dezakeen beste edozein ikuspegitatik dela. Saio honetan, ordea, arlo berri bat nahi nuke jorratu: Orixeren ekarria Soziolinguistikaren ikuspegitik.

Bi dira, euskarak bere ondoan dauzkan erdarekiko arazo eta gorabeherak alde batera utzirik, gerraosteko urteetako Euskal Herrian, eta Soziolinguistikaren ikuspegi horretatik begiratuta, nabari diren eztabaida-iturririk emankorrenak: euskaren standardizazioa eta jarrera garbizaleen aldekoen eta aurkakoen arteko istilu eta tirabirak. Bietan izango du Orixek zeresanik eta bietan izango du, gainera, protagonismo nabarmena. Nolanahi ere, Orixeren standardizazioari buruzko ekarria aztertzea mugatuko naiz soil-soilik oraingo honetan.

Hiru dira, ikusi batera behinik behin, Orixek standardizazioaren arazoari eman- go dizkion erantzun mota nagusiak: a) «jatorrizko» euskarara itzultzeko grina; b) lapurteraranzko isuria eta c) idazle bakoitzak euskalki bat edo beste hautatzeko izan behar duen askatasunaren aldeko defentsa. Sakonean, gainera, hirugarren hauxe esango nuke dela Orixeren baitan betiere soma daitekeen jarrera, aurreko erantzun mota biak, azken baten, *ibesbideak* baizik izango ez liratekeelarik.

Erantsi beharra dago, amaitzeko, hiru erantzun mota hauek ez daudela garai jakin bati edo besteri loturik baizik eta hirurak agertzen direla nahasian.

2. RIEV aldizkarian 1920an argitaratutako «Unificación del lenguaje literario. Diversas soluciones» izeneko txostena da Orixek gai honetaz burututako la-

nik osoena eta zehatzena. Lan hau bere garaian behar bezala kokatuko bada, kontutan izan beharko dugu 1919an sortuko dela Euskaltzaindia eta beronen helbururik nagusienetarikoa bat euskararen barietate standarda itxuratzea eta bultzatzea izango dela. Sortu eta lasterrera, hain zuzen ere, bi euskaltzainen —A. Campión eta P. Broussain— esku utziko da batasunari buruzko oinarrizko zirriborro bat gertutzeko ardura, delako zirriborro hau Euskaltzaindiak 1920ko apirilaren 26an egindako batzarrean aurkeztuko delarik. Ondorengo hilabeteetan zehar lau batzar berezi antolatuko ditu Euskaltzaindiak berak zirriborro hau eztabaidatu eta erabakiak hartzeko asmoz: Bilbon (1920-12-26an), Lekarotzen (1921-01-27an), Hazparnen (1921-03-07an) eta Donostian (1921-04-27an).

Ezinbestekoa da, halaber, Euskaltzaindia sortu aurretxoan, eta Erakunde hau sortu behar horren zergatiari erantzutearren, Luis de Eleizaldekin eginiko hitzaldi bati aipatzea: «Metodología para la restauración del euzkera» (ikus: *Primer Congreso de Estudios Vascos*, Bilbaína de Artes Gráficas, Bilbao, 1919, 428-439. or.) eta *La lucha por el idioma propio* (Bilbaína de Artes Gráficas, Bilbao, 1919).

Ezin aipatzeke utzi, azkenik, Julio de Urquijok eginiko beste hitzaldi bat: «Lengua internacional y lenguas nacionales. El "euskera" lengua de civilización» (ikus: *RIEV*, X (1919), 164-180. or.), beronen esanetariko askorekin bat dait dator Orixeren txostena.

Txosten eta hitzaldi guzti hauetan agertzen diren erizpideak bi multzo nagusitaratu bilduko ditu Orixek: dauden euskalkietariko bat hautatzearen aldekoak baretik eta lau euskalki hedatuenekin osatutako barietate baten aldekoak bestetik.

Lehendabiziko erizpideaz zera esango du:

(...) se pueden advertir en ella tres defectos: el empobrecimiento de la gramática que traería consigo; la falta de frescura y espontaneidad en los escritores; y por fin, el no poder sacar de él solo todo el partido literario que se pudiera del concurso de otros.

Y dejando aparte el amor propio herido de los que vieran postergado el suyo (...), esa solución ¿no daría por resultado el empobrecimiento de la morfología? (...) Tal inconveniente quedaría evitado con escribirse en todos los dialectos, ó en uno que el escritor adoptase, nutrido de la savia común de todos. Esto último supone, claro es, que el escritor debe ser versado en todos los dialectos, fidelísimo en transcribir las formas gramaticales, muy prudente en su empleo, y que él ha de contribuir de este modo indirecto al estudio de la lingüística. (...) (1920, 54).

Bigarren erizpidea ere ez du ontzat emango:

(...) nos resta ver la otra solución, la de formar «un lenguaje literario unificado en léxico, sintaxis y grafía que nutriéndose de la savia de todos los dialectos, nos permita disfrutar de una literatura común», que es uno de los fines de la «Academia de la lengua vasca». En el fondo suscribimos esa idea; pero ¿en qué forma se la debe ejecutar? No hay inconveniente en que la Academia trabaje en la unificación de la ortografía; sí en cambio á nuestro parecer, en que se dé á unificar la sintaxis, y sobre todo la morfología. ¿Cómo se podrá hacer esto sin limitación perniciosa de las formas gramaticales, sin caer casi en los mismos escollos que en el proyecto anteriormente examinado? Y ¿cuáles son las formas que se deben excluir? (...) Este camino presenta más dificultades de las que á primera vista parecen. Aún en lenguas en que el problema es más fácil, como en los romances, bien vemos que los lingüistas modernos reprochan los moldes estrechos que han fabricado sus Academias (1920, 58).

Orixek, auzia konpondu asmoz, bi irtenbide proposatuko ditu. Alde batetik, euskara irakaskuntzan sartu beharra azpimarratuko du, horrekin, eta euskaldun batzuek besteen euskalkien berri izanik, elkar ulertzeko oztupoak dexente arinduko lirатеkeela uste izango bait du:

(...) Esta es la dificultad, y mucho mayor que la diversidad de dialectos. El día en que desaparezca «el craso error pedagógico de dar la instrucción primaria á un pueblo en una lengua que no entiende» (...) quedará demostrado (...) que la diversidad de dialectos que hoy tanto se encarece, no era tan serio obstáculo para la difusión de la literatura (...) (1920, 57).

Idazle bakoitzak gogokoen duen euskalkiaz baliatzean ikusten du biderik egokiena. Era horretara, irakurleak ohitu egingo lirатеkeela besteen euskalkiak ulertzea eta idazleek ere, apurka-apurka, euren lanetan beste euskalki batzuetako ezaugarriak erabiltzeari ekingo lioketela uste izango du:

¿En qué forma se deberá practicar pues la unificación sin adoptar ningún dialecto fijo ni limitar por selección la riqueza de todos ellos? —Dando libertad á cada escritor para que en cada ocasión, género literario y otras circunstancias que se le presenten al escribir, escoja con tino y siembre con arte, y use con prudencia sin acumularlas, las formas más distantes y extrañas sin excluir ninguna. Esto hicieron los griegos (...). Me imagino (...) que si Demóstenes ó Píndaro hubieran hoy de escribir en la lengua de Aitor, escogerían el uno para sus arengas y el otro para sus vehementes odas, el seco dialecto vizcaíno, o tomarían de él la mayor dosis, sazonzando su lenguaje con elementos de los otros en menor escala; si Lisias, Sócrates ó Cicerón, se me ocurre que tomarían por base el guipuzcoano; si en fin Anacreonte, Luciano el filósofo ó Aristófanes sus gracias y sátiras, no concibo que hallaran base más apta que el pirenaico. (...) Esa es la norma que me parece más acertada, y ninguno tan apto para realizarla que el mismo escritor, que con amor más sacrificado e idealista del que es posible en cualquiera discusión colectiva, acogerá diferencias de dialecto, y podrá ser más amplio en la elección de formas. (...) (1920, 58-59).

Eta beherago oraindik (*ibid.*, 60-61. or.):

(...) Cada escritor, pues, según el fin y la índole de la obra literaria, es el llamado á unificar el lenguaje, entendida la unificación como es debido. Lamentarse del exceso de dialectos y quererlos reducir á uno inflexible, formado sí en cuanto al léxico del caudal de todos, pero adoptando una morfología estrecha y matemática, es procedimiento antinatural, antiartístico y absurdo, incapaz de retener la ruina del idioma, y muy capaz de apresurarla (...).

Eritzi berberei eutsiko zien 1960an Zeletarekin eginiko elkarrizketa batean, oraingoan, horregatio, *euskalki mailako* batasuna komenigarritzat joko bazuen ere:

—Eta... argitara, zenbat euskal-liburu oraindaño eman dituzu?

—Ara: *Tormes'ko Itsu mutilla*, bizkaieraz; *Mireio*, baxenabarrez; *Santa Cruz Apaiza*, gipuzkeraz; *Barne Muiñetan*, *Euskaldunak*, *Meza-Bezperak* eta *Agustin Gurenaren Aitorkizunak*, napar-giputz antzera, egiz naste.

—Euskeraren batasuna eta euskalkiak, nola ikusten dituzu?

—Ez naiz egundo izan BATASUNA'ren aldeko bero-beroa, batzuk aditzen duten eran.

—Ordun, zure ustez, batasun eredu bat aukeratzekotan, nolakoa bear luke izan?

—BATASUN-EREDUA, au litzake: *bakoitzak besteren euskalkiak ikasi ditzala, irakurtzeko lain, beintzat, to orra or*, BATASUNA.

—Eta erri ez-ikasia, zertzat, zer?

—Erri ez-ikasiari ez dio ajola; bere bidetik joango da, ta erri ikasi-xamarra laister jabetu liteke besteren euskalgiz.

—Ortan arrazoi dezu. Gertakun ori agirian dago arretaz irakurri oi dutenen artean.

—Jakina! Ala, gure denboran, ikasi-xamarrak gogoz eta poliki irakurtzen zituzten HERRIA, ARGIA, EKIN eta ZERUKO ARGIA, eta ikasiak baita EUZKEREA ere.

—Orain ere berdin gerta dedin, zer bear litzake egin?

—Bizkaia'k batu dezala beurea, guk aditzeko eran, au da: *gure euskalkietatik geiegi urrundu gabe. Orobat, besteak*. Baiña BATASUNIK ez bedi sortu *literaturan*. Kalte aundia egin lezaioke.

—Zergatik diozu ori?

—Bakoitzak berezko *jasa, jaidura* ta *txairotasuna* galduko lukealako. Esan dedan *batasun* ori *jakingai* edo *jakinbizunetarako* erabiltzeko bedi. (Zeleta, 159-160).

Argi agertzen da, beraz, Orixek ez zuela *literaturarako* eredu bakarrik nahi. Hizkuntzaren pobretzea eta murriztea, idazlearen berezkotasuna oztopatzea eta hiztunengan —euren euskalkia eredu bezala hautatua izango ez zen hiztunengan— sortuko lirakeen lotsa eta konplexuak dira horretarako jartzen dituen arrazoirik nagusienak. Aitzitik, euskalki guztiak erabiltzeari (literatur genero ezberdinen arabera edo, adibidez) deritzo jokabiderik jatorrena eta horixe da, gainera, Orixek berak ere bere jardunean egingo zuena.

Literaturan ezezik beste zenbait esparrutan ere ez du egoki ikusiko eredu standard bakarraz biltatzea *Urte guziko Meza-Bezperak* liburuaren hitzaurrean, eta darabilen euskara dela eta bere burua garbitu nahirik, esango duenez:

(...) Liburutako euskera bakarra obe genuke euskeraren biziarentzat, baiña Meza-liburua ez da euskeraren batasunean sartzen; bakoitza berean obeki mintzo da Jainkoarekin, besterena jakiniik ere. (...) (1950a, x. or.).

Zeletarekin eginiko elkarrizketan «jakingai» edo «jakinbizunetarako» nola-baiteko batasuna onartzen bazuen ere, oso interesgarria iruditzen zait urtebete lehenago YAKIN aldizkarian «jakingai» horietaz egiten zuen sailkapena ezagutzera ematea eta are interesgarriago, gainera, ohartzen bagara Orixek «jakingai» zenbait *erdaraz* erabiltzeko aholkua ematen zigula. Esparru zenbaitetan erdarez —erdara ondo standardizatuez noski!— baliatze hori onartzekotan, ulergarriago gertatzen da, gertatu ere, Orixek eredu standard bakarraren aurrean uzkur agertzea. Hauxe da, hitzez hitz, aipatu artikuluko horretan dioena:

(...) Ba-du euskerak bere edertasuna non agertu: ele-eder edo literaturan, izate-gaiean edo metapisikan, eder-legetan edo estetikan, izkeran edo gramatikan. Utzi detzagun kimika ta olakoak, oriek ez baitira giza-izkuntza yatorra. Oriek ez dute batere edertu inongo izkuntzarik. Itsusitu bai, gogotik. Zer esanen ote luteke Fray Luis biak eta Cervantes'ek, egungo gaztelan itsusia eta aldrebesa irakurriko ba lute? Ortara ezker, iakingai oriek erabili detzagun beste edozein izkuntzetan. (...) (1959, 92-93).

3. XX. mendean zehar, eta eredu standard bakarra eraikitzekeo deiak hedatu ahala, izango da euskalkiei, dauden-daudenean, itxura trakets eta baldarreko eritziz, «jatorrizko» euskarara bihurtzea aldarrikatuko duenik ere. Euskara garbi, jator

eta kutsatugabeko hori ez da, aldez aurretik besterik pentsa baliteke ere, literatur tradizioan bilatu nahiko. Aitzitik, tradizio hori gaitzetsi eta baztertu egingo da, euskal idazle zaharrek darabilten hizkuntza euskara mordolotzat joko delarik. Tradizioaren bidea itxia izanik, bada, «sustraitara» heltzeko geratuko den era bakarra «asmatzeari» ekitea izango da.

Izan da «jatorrizko» euskara hori arautzeko saiorik ere. Denetan lehena, beharbada, R. M.<sup>a</sup> de Azkuek 1891ean argitara emandako *Euskal-Izkindea/Gramática Eúskara* dugu, Dodgson ingeles hizkuntzalariari «vascuence»-aren gramatika barik «Azkuence»-arena zelako hura esan eraziko ziona hain zuzen. Geroztik ere badi-tugu ildo beretik abiatu direnak, denetarik azpimarragarriena A. Soloeta-Dima dakeklarik (ikus beronen: «Carta abiarta», *EE*, LXXV (30-11-1916), 1165. zb., 470-472. or. eta, bereziki, *Ensayo de la unificación de dialectos baskos*, Buenos Aires, 1922).

Irtenbide bera proposatuko du Orixek gerraostean:

NAZ-NEZ-NIZ-NAIZ-NUZU... Zein da jatorrena bost joka-itx auetan? Ala beste seigarren bat asmatu bear dugu, oietatik bidez atera ditekena? Asmatu bear ba'dugu, gure buru utsez ez-baña lengo euskaldunen eta lengo euskeraren tankeraz asmatu bear dugu. (...) (1950b, 43).

Bide horretatik joaz era honetara eratuko du IZAN aditza: *niza, ziza, diza, giza, zizate, ditza (naiz, zara, da... ordez); nizaizu, nizaio, nizaizue, nizaie (natzaizu, natzaio... ordez); zizait/zizaida, zizaio, zizaigu, zizaie (zatzaizkit, zatzaizkio... ordez)...*

Berdin YAKIN aldizkarian plazaratutako beste artikuluko baten ere:

(...) Gaurko au bezalako artikuluetan ez duzu aurrera arkituko *nuan, nuban, nuen, nuben, nuin, niin, noon, non, nuun, nun*. Batasunaren billa omen zoazte. Anarki aundi ortan zein aukeratu bada? —Orien guzien ama dana: NENDUN (1959, 89).

Erabaki hori, berriz arrazoi hauetan oinarrituko du (*ibid.* 90. or.):

Nere *nendun* kuttun au ematen asi nindeken 1923'garrenean ere, erri askotan esaten baitzan ordu artan. Bai, Adiskide Berri, erri askotan. Orozko erri aundiskoa da bere baillerakin, eta asi Lezamatik eta Getxora bitartean, eta Laukiniz aldera, Txori-erri zaion lurralde ori ba-da zerbait. Ez ote zan Gipuzkoaren erdi bat aña 1923'garrenean *nendun* esaten zaneko lurraldea? Gipuz-gipuzkoa esan nai nuke, ots, Bizkai-Gipuzkoa leku: Eibar, Mundrau, Oñati eta abar.

Zuen erriak ez dula orrela esaten. Zuen erria al da beti lege? Eta zuen belarria? Ni, ongi mintzo dan edo zan erriarekin noa, eta nere belarriarekin. (...) Gipuzkoan ere ez al zan esaten *nendun*, giputz-erria gaur baiño obeki mintzo zala? Nondik atera duzute *gendun, nendun*'etik ez eta? N: ni, bakarraren einean, eta g: gu, aunitzen einean. Ez noala erriarekin? Zein erriekin? Zuek bezain erritar iotzen dut nere burua, ni baiño kale-tarrago baitzirate.

Oraingoan ere lotuko zaio IZAN aditzaren eraketari (*ibid.* 91-92. or.):

Zertako berritu —diokezu— IZAN'en lengo iokaera, egungo erriak ez baitu orrela egiten? —Orain gaizki mintzo dan erriak, ez; len ongi mintzo zanak, bai. Eta nik euskera polita nai dut, ederra, aurrentzat ikas-errexago dana, —IZA— garbi garbi ageri dala. *Naiz* esaten duzutenok (a nahasitxo

orrekin), zergatik ez duzute esaten naintzan, naintzala, t. a.? —Izkuntza ez da logika, esaten didazu. —Bai eta. Buru gauza lehenik, bioz-gauza urrenik, au da logika ta psikologia; urrena, belarria. Iru lege oriek gertatzen dira izkuntzetan, eta, naiz irurak batean, naiz etatik bi, naiz bakarra izaten da askotan lege. Noiz eta nola. Noiz-nola orietan asmatzen dunari iarraituko zaizkio beste idazleak.

Zuk nai ez ba'duzu ere, IZAN aditza ioka diteke egun arauz-erara, noizaldi guzietan —IZA— garbi ageri dala (...) onela: *niza, nizaizu, nizaio, nizaizue, nizaie; gira, gizaizu, gizaio, gizaizue, gizaie*, t. a. Askoz politago zuen *natzaizu, natzaio*, baiño, ta gure *naitzizu, naitzio* baiño. *Gatzaio, gatzaizkio*, ta olako itsuskeriak, doazela Salamankan barna! Eta *gakio* orde *gakizkio, zakigu* orde *zakizkigu* ta olakoak. Oraingoz *zira* ta *gira* erabiliko ditut. Etorriko al da garaia *ziza* ta *giza* idazteko ere. (...)

(...)

Orobat *zizaidan, zizaizun, zizaion, &c.; ninzan, ninzaizun, ninzaion, &c.* Eta abar, eta abar. Iainkoak bizi ba'gaitu, iarraituko gakio gai oni.

Aditzera ezeziki beste zenbait arlotara ere hedatuko zuen bere eraberritze aha-legina eta YAKIN-en bertan argitaratutako beste artikulua baten zera irakur dezakegu:

(...) gaurdanik erabakirik nago Errebistátan emen darabilladan euskera au egitera, batasunerako erreza baita Gramatikan, eta ontaik asi bear dugu. Beti izki lagungabe (vocal) -a artikulua egin orde, itza zer vocal'ekin buka, ura luxatuz egin aren artikulua, beraz, bost artikulua, bakarraren orde. Gero, izen-iokuan, lenengo mailletik asita beste guziitan ere, bi vocal'ak bateen urtu, xurtu, ikoldu (contracción). Onela: *ogi-i*, fonetika bizi ta polikixto ere erabilia baita; *ogia* garbi garbi, Bidasoz andik entzunik nago erriin; Bizkai-Gipuzkoetan *ogia* liburuetakoa fonetika illa da; ez ala *ogiya, ogixa; ogie, ogixe, ogidxe*, askoz geiago entzuten dugu; baiñan *ogii* politena ta batasunerako errexena. Ez da Uitzí'koa gero? An *ogie, eskué*; baiña Larraungo amazapi eritatik amabitan gutxiinik, *ogii, eskuu*. Uitzin *etxee*, itxusi samarra iduri zaie beste larraundárrári; Lezetan eta Erraziñ'en *etxee*, (*ea* zakar orrekin); beste gaiñerakoetan *etxii*. *Lepoo, lepook*, gipuzko-goierrin aditu dut, eta azkenen sartu egin zaida belarriitara. Beraz: *gizona, etxee, ogii, lepoo, eskuu*, batasunerako araua. (...) (1960, 3).

1961ean, azkenik, aditz laguntzaileen pluralgilea eratzeko bizkaieraren -z erabiltzea proposatu zuen, erabaki horren aldeko arrazoia honela azalduko zuelarik:

Gure adiz-iokua oinbeste nAspillatzen dute *it* eta *zki* baztartuz, batasunerako saioa dut au, bizkaitareri eskua ematen diedala. (1961, 34).

JAKIN aldizkari bereko hurrengo zenbakian izango zuten erantzuna Orixeren esperimentu hauek:

(...) Guri ere «Esperanto»-arena gertaiten hari zaigu. Munduan ele-batasuna behar omen zen (ots, hemen adi-hitzarena) ta mintzaira zabalduen bidez ezin zena, bertze berri ta asmatu batek emanen digu azkenean. Latiñak edo txinerak ezin eman zuten batasuna, «Esperanto»-aren bidez dator.

Orobatsu, guri adi-hitzarekin. Han edo hemen bizirik dagoen adi-hitza jasotzen hasten balin bagizati, hemengoek eta bertzeoak muzin eginen diote, ez baitutetzi era horiek heienak. Gizonak, zoritxarrez, aisago du nehorena ez dena albokoarena baino. Ta giza-joera hunek gogoan behar du-guzti ukhan. (Zulaika, 58-59).

Jarraian, eta Orixeren berrikuntzez zuzenki mintzo dela, zera esango du (*ibid.*, 59. or.):

Hunegaitik eskualki huni edo bertzeri gehiegi behaturen ba'diogu ez dugutzi erabakiren zonbeit hauzi. Guzior gaindi behatuz, bai.

Orixe jaunak bizkaitar askartzailea hartzen du: z, bainan non nahi itsasten adi-hitzean, gipuzterara ta bizkaieraz: «duzte», «duguz», «diozte», «gaitetze», dudaz», «dakizadan», «ditezke», ta abar. Ta huna nondik ene zalantza: ez litzake hobekixago guziak bardin erabiltzea? Jakina, hobe litzake bizkaitar z hartu arren, bertze eskualkien manerara itsastea —adi-hitz barnetik erran nahi dut, ta ez azkenean—, horla guziorntzat baitlitzake adigarria: bizkaitarrentzat hizkia heiena dutelakotz eta gainerakohontzat gure erara itsatsita legokelakotz.

Hunegatik, Orixe'ren oinarria zimentarri delarik (...) era jatorrenak hunek litzaketzi: «duzt», «duzgu», «duzute», «duzte», diozt», «diozte», «dizuezgu», eta abar. Ta ez: «dudaz», «duguz», «duzutez», «dioletz», eta abar.

Ondoren, baina, honako proposamen hau egingo du Zulaikak (*ibid.* 59-60. or.):

Lan hortan arkhitu dut hainitz harritu nauena; zergaitik erabili behar dugutzi «ditudan», «baitzituden», «betozkit», *it* eta *zki* bazterrerat ba'dugutzi. Ez ahal dizatzi ba horiek khen behar dugutzinak? Haur, bai, nahas-mendu beltza litzake: z eta *it* askartzaile biak darabilgutzila, batasuna ez baino bitasuna ukhanen dugu. Hori ez dateke batasunerako bide!

Arestiko estabaidak gohora-behera, bertze bat dut nik okherrago. Zergaitik hartu behar dugu Bizkai'ko z hori, adi-hitz batu bat egin dezagun? Ez dut uste eskualdunek maitehena duguna. Ez ote hobe *-tzi* (*-zi*) laphurtarrena hartzea? «dakartzi», «dathortzi»... Hori bai, itsasketa bizkaierara egin behar litzake, guziorntzat entzungarri izan dakidigun. Ene adi-hitz-batasun askabide hunerakotz ba'dudatzi hirur arrazoïn hunek; guziora izanen da *-Tzi* hori:

—gipuzkoar, nafar eta laphurtarrena, jatorriz heiena dutelakotz.

—bizkaitarrena, heien askartzailearen erara darabilkilgukotz.

—guziora, horrek bezain doinu ederrik bertze askartzailek ezpeitute.

Nik, bada, *-tzi* hautetsiren nuke, *it* eta *z* horien lekhu (...) bainan bethi atzhizki bihurturik, bizkaieraren maneraz. Hola:

ditugu: dugutzi

gera: gizatzi

litezke: luketzi

zerate: zizatzi

dira: dizatzi

lirake: lizaketzi

dakizkidion: dakidiotzin

zitun: zutzin

gaitetze: gaiteketzi

Horra ene eritzia, nehork jarrai nahi baleza, nik bertze ainbertze eginen ezpadut ere.

Argi dago —eta azken esaldian beste inon baino argiago— Orixeri adarra jotzen zebilkiola delako Zulaika hau, baina izango da Orixeren jarrera erasoko duen gehiago ere. Mitxelena, esate baterako, honelaxe mintzatuko zen:

(...) Neronek uste dut *naiz* eta *aiz* leenago \**naiza* eta \**aiza* izanak direla; gaurko *izan*, berriz, \**eizan*. Eta zer ajola du onek emen darabilgun auzian? Auntzaren gauerdiko eztulak baiño gutxiago. Egun edo biar —eztakiola Jainkoari nai!— *naiza*, *aiza*, *eizan* idazten asi banadi, alde zurririk ematen diot edozein esku ero-etxe batean ongi estekaturik sar nazan. (Mitzelena, 1960, 128).

4. Orixek euskalki guztiak erabiltzearen aldeko azaldu zen arren, behin baino gehiagotan erakutsi zuen lapurteraranzko isuria. 1920ko txostenean bertan ere agerian dago zaletasun hori:

(...) Todavía me sigue pareciendo más grave y acomodado para la sagrada cátedra el guipuzcoano; pero para géneros literarios profanos me parece más apto el labortano. La espontaneidad, la gracia, el humor propios de los hablantes pirenaicos en vano los buscaremos en otros vascos. Por otra parte, dos escritores y no profanos, sin rival en ningún dialecto vasco, Axular y Mendiburu, escribieron en éste ó es al que más se acercaron; lo cual prueba la especial aptitud de él para la literatura. (...) (1920, 55-56).

Gerraostean ere emango zigun isuri honen berri:

(...) gauza bat gogora zait: euskerarik elkartuena Ameriketara egiten dutela nago, ta erriak beure buruz ipintzen dun oiñarri au ona dirudit diteken batasunerako edo diteken elkartasunerako. Napar-euskaldunekin bizi izan diran giputz amerikanoek napar-euskera artzen dute. (...)

Laphurtarrekin an bizi izan diran naparrak ordea, beurena utzita Laphurtarrena artzen dute. (...) (1950c, 10).

Garai honetan, bestalde, gero eta ugariago izango dira lapurteraren abantaila eta alderdi onak aldarrikatuko dituztenak. Horren lekuko ditugu 1944ean Pierre Lafittek nafar-lapurtera literarioa arautzeko asmoz argitaratutako *Grammaire basque (navarro-labourdin littéraire)* edota 1949an hasi eta oraintxe arte F. Krutwigek lapurtera klasikoaren alde egindako ahalegina. Proposamen zehatz horien aurrean, oster, Orixek ez du inolako urratsik emango, iragan garaietan bizi izandakoa gogora ekartzera mugatuko delarik:

Temo que M. Lafitte resulte esta vez falso profeta. En efecto, dentro de la Academia, cuyas actas el P. Lhande redactaba en guipuzcoano, nos hallábamos don Julio Urquijo y yo para difundir la posición labortanista (D. Julio por convicción y yo por tendencia natural). Además, los académicos guipuzcoanos no parecían oponerse a esa tendencia. En todo caso, cabe decir que la mitad de los miembros, acaso uno más, hubiesen aprobado la decisión adoptada por la nueva Academia, decisión que, como es natural, le congratula a Vd. y por cuya causa escribió Vd. su Gramática. (...) (1949, 21).

Krutwigi zuzentzen zaiola, berriz, Azkueren «gipuzkera osotua» izeneko proposamena joko du —Zeletarekin egindako elkarrizketan legez (160. or.)— lapurteraren eredu honen gainbeheraren arrazoitzat:

Laphurdiko euskerara yotzen du berorrek. Orta ere ez da izan lenengo. Lengo Euskalzaindian ere ba-giñan ortara yotzen genunak; bafian Azkue yaunak porrot eragin zigun «Gipuzkera Osotu» arekin. Ikusiko dugu berori gu baño geiago ote dan. Idazteko euskeran laphurtarra nagusi geldi ba'ledi, ez gera asarretuko. Baña, damurik, beste euskera guziak galdu diralako diteke. Laphurdin, Naparroa Beheren eta Xuberon ere, ez du luzaro bizitzeko itxura aundirik. HERRIA'k eta GURE HERRIA'k ezin eragotzi dute euskeraren ondamendia. Poliki poliki, ta azkar aski ere, galtzen ari da gure egunotan, erri txikietan ere. (1950d, 49).

5. Orixek gerraosteko idazle eta euskaltzale gehienek hizkuntz-eredu eta irakasle buruzagi bilakatu bazen ere, beraren eragina, behin 60etako hamarkadaz geroztik, galduz eta itzaliz joango zen pixkanaka-pixkanaka. Honen arrazoietariko ba-



tzuk gorago aipatu diren erizpide argi eta zehatzik eza, literatur tradizioarenganako arretoa txikia, esperimentuatarako zeukan isuria... izan litezkeela iruditzen zait, konstanta izan behar bait dugu 60etako hamarkada honetan zehar bizi-bizirik plazaratzen dela batasunaren auzia. Horixe berori da, halaber, J. Azurmendik azpimarratu izan duena:

Orixeren liburu bat eskuratzen duena harrিতa gelditzen da kontraste batekin: estiloa hainbeste zaintzen eta txukuntzen duen idazlea, arras axolagabe da ortografian, hitzen forman. Lerro gutiren aldearekin, *itxedon/ itxoin/ itxaron; isila/ isilla/ ixila/ ixilla; probetxu/ protxu*, etc. nahastuak aurkituko ditu. Eta horien antzeko beste mila: *yayo/ yaio/ iaio; au/ ao/ abo/ ago/ abo*, eta abar.

Orixek momentuko gustoaren arabera eta eskura zetorkion bezala, sarri behintzat, belarriak eskatzen zion eran, edo gogoak ematen ziona, idazten zuela dirudi. Forma fijo baten axola haundirik gabe.

Anarkia hori ez da Orixerena, badakigu. Euskararena da. (...) Baina Orixek, ordena piska bat sortzen ez baino anarkia haundiagoa asmatzen dabilela, ematen du. (...) (Azurmendi, 109-110).

Antzerako salaketa egin du, oraintsuago, Mitxelena ere:

(...) Nicolás de Ormaechea, «Orixe», guía principal de la minoría más activa, fue, sí, un maestro del lenguaje, arcaísta o innovador, apegado al color local al tiempo que introductor de influencias procedentes de los puntos más diversos en el espacio y en el tiempo, pero también un anarquista que modelaba la lengua según su gusto personal. Siempre defendía la libertad del autor frente a toda regla, excepto, de modo más bien curioso, en lo referente al orden de palabras en la frase. (Mitzelena, 1982, 66).

Zertxobait sakonago begiratuko bagenu, berriz, 60etako belaunaldikoek bultzatzen zuten hizkuntz batasuna bi xede nagusi bete ahal izateko bideraturik zegoela ere ikusiko genuke. Alde batetik, Euskal Herria bere osotasun eta zabaltasun guztian hartu nahi zen eta, hortaz, euskaldun guzti-guztiek onartuko zuten hizkuntz eredu beharko zen eraiki eta, bestetik, hizkuntz eredu hori euskal gizarteak zituen premia guzti-guztiak asetzeko ere beharko zen gaitu eta egokitu. Orixek bat zetorren, eta bere bizitzan barrena makina bat froga eskaini zizkigun horren lekuko, lehenbiziko eskabidearekin baina, bigarrenaz den bezainbatean, ezin beste horrenbeste esan. Orixek ez zen jabetu, edo ez zuen jabetu nahi izan, industrializazio bideetan murgiltzeak ekar zitzakeen ondorioez. Ez zen nonbait ohartu gizarte industrializatu batean hizkuntzak bizirik iraungo badu, nahietazkoa dela hizkuntza hori arautzea eta zeinahi esparrutan (irakaskuntza, administrazioa, komunikabideak...) erabiltzeko gauza bihurtzea. Orixek, ostera, nekazal egiturari atxikirik zirauen eta mota horretako gizarteak eskatzen zituen beharriari aurre egiteko aski eta nahikoa zuen euskalkiekin.

## BIBLIOGRAFIA

- Azurmendi, J., 1976: *Zer dugu ORIXEren kontra*, JAKIN, Arantzazu-Oñati.
- Mitxelena, L., 1960: «Asaba zaarren baratza», EGAN, XVII, 3-6. zb., 121-134. or.
- , 1982: «Normalización de la forma escrita de una lengua: el caso vasco», REVISTA DE OCCIDENTE, Extraordinario II, febrero 1982, 55-75. or.
- Ormaetxea, N., 1920: «Unificación del lenguaje literario. Diversas soluciones», RIEV, XI, 53-61. or.
- , 1949: «La primera Academia Vasca», GERNIKA, diciembre 1949, 18-23. or.
- , 1950a: *Urte guziko Meza-Bezperak*, Tours, 1950.
- , 1950b: «Izan-aditza», EG, I, 5-6. zb., 42-45. or.
- , 1950c: *Euskaldunak poema*, Itxaropena, Zarautz, 1950.
- , 1950d: «Krutwig yauna euskeraz», EG, I, 11-12. zb., 49-52. or.
- , 1959: «Mea culpa» eta «Quos ego!», JAKIN, 9. zb., 89-93. or.
- , 1960: «ORIXE'n erantzuna», JAKINEN geigarria, I, 3-4. zb., 3-4. or.
- , 1961: «Itz gogorrak euskeraz: Abstracto, acción, acto», JAKIN, 14. zb., 30-34. or.
- Zeleta, 1960: «Orixe-rekin izketaldi bat», KARMEL, X, Iraila-Urri, 159-160. or.
- Zulaika'tar, S., 1961: «Eskual adi-hitz batua», JAKIN, 15. zb., 58-60. or.